

KLASIKINĖ ISTORIJOS STUDIJA: APIE NAUJAUSIĄ VYTAUTO MERKIO KNYGĄ

Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.*
Vilnius: Versus aureus, 480 p.

Dviejų paskutinių Vytauto Merkio – produktyviausio ir iškiliausio Lietuvos XIX amžiaus istorijos tyrinėtojo – knygų tyrimo objektai yra susiję su Katalikų bažnyčios istorija. Tačiau, mano galva, ne todėl, kad V. Merkys būtų nusprendęs atsidėti Katalikų bažnyčios istorijai, kaip tokiai, o todėl, kad Katalikų bažnyčia Lietuvos XIX amžiaus visuomenės politiniame ir kultūriniame gyvenime vaidino didesnę vaidmenį nei bet kuri kita institucija, įskaitant ir valstybines institucijas, t. y. Rusijos carų valdžios institucijas.

Priminsiu, kad galvoje turiu prieš aštuonerius metus išleistą V. Merkio kapitalinę studiją apie Motiejų Valančių („Motiejus Valančius: tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo“. Vilnius: Mintis, 1999, 817 p.) ir praėjusiais metais „Versus aureus“ leidyklos išleistą naujausią šio autoriaus knygą „Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.“ (480 p.), kuri ir yra šios recenzijos objektas.

Manau, kad Motiejus Valančius V. Merkio kapitalinės studijos tyrimo objektu tapo visų pirma kaip centrinė, anot Mykolo Biržiškos, Lietuvos XIX amžiaus istorijos figūra.

Neatsitiktinai ir naujausios V. Merkio knygos tyrimo objekto – tautinių santykių ir, pridėčiau, etnosocialinių procesų per visą XIX amžių (istoriografinė prasme) – teritorinių rėmų įvardijimas siejamas su Vilniaus vyskupija. V. Merkys siekia kiek įmanoma išsamiau, giliau ir visapusiškiau ištirti tautinių santykių ir etnosocialinių procesų minėtu laikotarpiu raidą ir kaitą teritorijoje, kurią galima vadinti lietuvių ir slavų – baltarusių bei lenkų – etninių teritorijų sandūros ir laike kintančio persiklojimo zona. Tai teritorija, kurią, ar bent jos didžiąją dalį, daugelis lietuvių autorių va-

dino ir tebevadina etninės-istorinės Lietuvos rytine dalimi, arba tiesiog Rytų Lietuva. Daugelis tautiškai angažuotų baltarusių autorių tą pačią teritoriją tikriausiai vadintų Vakarų Baltarusija, o neretas lenkas – tiesiog Vilnija (Wilenszczyzna), kaip kraštu, kuriame lenkai neva jau XIX amžiuje galėjo pagrįstai pretenduoti į tautinės didumos padėtį (statusą). V. Merkio knygos pavadinime tyrimo objekto teritorinių rėmų siejimas su Vilniaus vyskupija – ne tiek politinio korektiškumo siekimo ar nacionalinio angažuotumo vengimo, kiek autoriaus sumanytos ir, mano galva, įtikinamos tyrimo koncepcijos ar, kitaip sakant, loginiu teoriniu požiūriu pagrįstos metodologijos reikalas. Pats knygos autorius ją pristatė taip: „Šių Vilniaus vyskupijos tautinių subjektų santykius, kaip manome, bus galima apibrėžti tokia schema: Katalikų Bažnyčia – tai branduolys, „Saulė“, apie kurią skrieja trys katalikiškų tautų (jos V. Merkio įvardytos taip: lenkų, *liaudinės* lietuvių tautos ir *tuteišių* etnoso, kaip *liaudinės* baltarusių tautos raidos provincinės fazės – A. K.) „planetos“. Jų tarpusavio sąveika buvo dvejopa – per tarpininkę Bažnyčią ir tiesiogiai vienos su kita ar kitomis. Imperija egzistavo šalia Bažnyčios, tačiau savo politine ir etnoreligine „gravitacija“ stipriai veikė Bažnyčios padėtį ir jos katalikiškų tautų santykius.“ (p. 10).

Taigi, ir knygą apie Motiejų Valančių, ir čia recenzuojamą naujausią V. Merkio studiją sieja ne tik Katalikų bažnyčios nagrinėjamu laikotarpio veikimo istorija, bet dar didesniu mastu ir visuomenės modernizacijos tema, modernių tautų formavimosi buvusios LDK žemėse problematika. Tik pastarajame darbe V. Merkys susikoncentravo į teritoriją, kuri, viena vertus, ilgus amžius buvo LDK teritorijos politinis branduolys, kita vertus, kaip jau sakyta, lietuvių ir slavų etninės sandūros zona.

Apskritai imant, to laikotarpio politinio visuomeninio gyvenimo ir etnosocialinių procesų raidos kryptys Rusijos aneksuotose buvusios LDK žemėse žinomos, tačiau, kai kalbame apie minėtą etninės sandūros teritoriją, kuri po Pirmojo pasaulinio karo tapo teritorinių ginčų ir konfliktų tarp naujai šiame regione besikuriančių (ar atsikuriančių) valstybių objektu, svarbu, kiek įmanoma detaliau ir išsamiau, kuo smulkesniu lokaliniu masteliu pažinti šiuos procesus. Nors darbų, nagrinėjančių vieną ar kitą šios tematikos aspektą bei epizodą prirašyta nemažai, – jų yra ir lietuvių, ir lenkų, ir baltarusių istoriografijose, – bet tokio masto ir kompleksiško tyrimo, kokio ėmėsi Vytautas Merkys, iki šiol nebuvo.

Kaip žinoma, Vytautas Merkys visada skeptiškai vertino ir vertina vadinamąjį iliustracinį istorijos rašymo metodą, kai susikurta ar pasirinkta koncepcija tik gausiau ar mažiau gausiai iliustruojama tuo, kas vadinama faktais. Jis su pasirinkta tyrimo tema susijusių šaltinių visumos tyrimo šalininkas. Metaforiškai kalbant, V. Merkys istorijos faktus gauda ne meškere ir net ne tinklu, o, jeigu taip galima sakyti, nuleidžia visų su tyrinėjama problema susijusių šaltinių „tvenkinių“ vandenį, kad galėtų susirinkti viską, kas reikalinga tyrimui. Tad dažniausiai tose istorijos temose, kurių imasi V. Merkys, faktografiniu požiūriu kitiems jau nebelieka kas veikti. Jų – tų temų – faktografiją galima papildyti tik vienu kitu radiniu.

Recenzuojamos knygos įvade Vytautas Merkys dar kartą apibrėžia savo požiūrį į istorijos šaltinių svarbą: „Knygai reikalingų šaltinių kaupimas truko kur kas ilgiau, nei pačios knygos rašymas, mat laikome, kad konkretūs šaltiniai istoriko darbui reikalingi lygiai taip pat, kaip laboratoriniai rezultatai gamtos mokslų tyrinėtojams. Juk versdamiesi senos faktografijos interpretacijomis stokotume ne tik savo teiginių argumentacijos, bet ir užkirstume kelią reikšties interpretacijų pliuralizmui. Jau bent pusanthro šimto metų istorikai pabrėžia, kad visi istorijos šaltiniai yra subjektyvūs, „tendencingi“, daugiaprasmiai ir daugiareikšmiai. Be to, juk ir pats istorikas negali išvengti subjektyvumo. Dėl šių aplinkybių istorijos Tiesa lieka reliatyvi, tačiau būtina siekti, kad prie jos artėtume. Kuo didesnis šaltinių kiekis ir kuo gilesnis jų visapusiškas pažinimas, tuo didesnė tikimybė, kad prie šios istorijos Tiesos artėjame.“ (p. 15). Beje, kitoje vietoje, kalbėdamas apie tautinių ir religinių konfrontacijų analizę, priduria: „(...) tačiau neturime jokio noro jas (t. y. konfrontacijas – A. K.) aktualizuoti. Juk istorikas – ne praetities prokuroras, kuris gali pasakyti, kas įvyko ne taip, kaip reikėjo. Istorikas taip pat ne teisėjas, kuris galėtų paskelbti „teisingą“ verdiktą. Mūsų uždavinys paprastas – išsiaiškinti ir skaitytojui paaiškinti, kas, kada ir dėl ko vyko, kokios buvo tų įvykių ar procesų visuomeninės pasekmės, ir padėti susivokti begaliniame laiko sraute.“ (p. 11). Tai, sakytume, istoriko profesinis ir etinis credo.

Recenzuojama knyga parašyta ištyrus nagrinėjamo laikotarpio Vilniaus vyskupijos, Vilniaus generalgubernatoriaus, Vilniaus teismo rūmų prokuroro, Vilniaus gubernijos žandarų valdybos, Rusijos vidaus reikalų ministerijos Kitatikių dvasinių reikalų departamento ir kitus fondus, taip pat statistikos leidinius, etnografinius atlasus ir atskirus žemėlapius, išlikusius dvasininkų atsiminimus, liturginius kalendorius, periodinę spaudą ir, žinoma, kitų istorikų parengtas šaltinių publikacijas. Kaip visada, V. Merkys skrupulingai atidus šaltinotyrinei darbo pusei. Glaustai, bet dalykiškai ir išsamiai aptaria darbo šaltinius, nurodydamas, ką panaudojo ir ko nepanaudojo ar negalėjo panaudoti. Štai ir šio darbo įvade randa reikalą pasakyti, kad išnašose tenkinosi nurodydamas tik vieną prieinamiausią dokumento tekstą, t. y. nenurodydamas, kur yra kiti kanceliariniai jo dublikatai (p. 14).

Apskritai ši V. Merkio knyga, kaip ir ankstesnės kapitalinės jo studijos, parašyta, jeigu taip galima sakyti, demonstruojant, laikant atvirą skaitytojui istoriko darbo virtuvę ar dirbtuvę.

Ir, žinoma, Vytautas Merkys, kaip retas kuris šių dienų istorikas, bent jau Lietuvoje, – atidus ir pagarbus savo pirmtakų darbams. Sykiu nevengiantis jų dalykiškai pristatyti ir kritiškai analizuoti. Turint omenyje šių dienų Lietuvos istoriografijos kontekstą, norisi atkreipti dėmesį ir į dar į vieną V. Merkio bruožą – autorius nepamiršta padėkoti visiems, kurie vienaip ar kitaip padėjo rašant knygą.

Vytautas Merkys, nepaisant to, kad net populiariesnių savo knygų nerašydavo neturėdamas, kaip pats mėgsta sakyti, bent žiupsnio naujų faktų, niekada nebuvo grynas empirikas ar istorikas metraštininkas. Jį visada domino ne tik įvykiai ir žmonių bei

institucijų veiksmai istorijoje, bet ir procesai. O be teoriškai pagrįstos koncepcijos įvykių ir procesų nesujungsi į darnią, organišką visumą. Tad rašydamas šią knygą V. Merkys ne tik naudojosi per visą, gan ilgą, istoriko kūrybinį gyvenimą sukaupu metodologiniu bagažu, bet ir naujaisiais šiuolaikinių nacionalizmo tyrinėtojų bei teoretikų darbais. Naudojosi tiek, kiek reikia, o ne demonstruodamas, kaip kartais pasitaiko kai kuriems autoriams, perdėtą intelektualizmą.

Tad naujaisioje V. Merkio knygoje, mano akimis žvelgiant, gal net labiau nei ankstesnėse jo studijose, juntama konceptualumo, analitiškumo ir faktografijos bei įvykių pasakojimo dermė. Sakyčiau, joje autoriui pavyko organiškai suldyti procesų ir įvykių istoriją, kai procesai atskleidžiami per įvykių ir institutų bei žmonių veiksmus. Kas be ko, ir per sociologinių faktų analizę. Be to, knyga gana gausiai iliustruota nuotraukomis, joje nemažai žemėlapių, padedančių gaudyti aprašomų realijų geografijoje, daugybė į lenteles suvestos statistinės medžiagos.

Baigiant bendrąją knygos charakteristiką, reikia pridurti, kad V. Merkys buvo ir šioje knygoje lieka žodžio meistras, autorius, turintis tik jam būdingą, saikingu spalvingumu pasižymintį stilių.

Žodžiu, naujaisia Vytauto Merkio knyga – istoriografijos klasika.

Pagrindinė studijos dalis susideda iš šešių gana autonomiškų skyrių. Dauguma iš jų parašyti taip, kad galėtų būti skelbiami kaip atskiri tyrimai. Tai yra, šie skyriai, net kai kurie poskyriai, pradedami jų specifinės problematikos formulavimu ar pristatymu, šią problematiką nagrinėjusios istoriografijos, jei ji egzistuoja, o kartais ir šaltinių aptarimu, o baigiami išvadomis ar reziumuojančiomis pastabomis. Tačiau tai nereiškia, kad knyga yra tik temos jungiamų atskirų tyrimų rinkinys. Ne. Monografijos vientisumu abejoti netenka. O atskirų jos dalių santykinę autonomiškumą lėmė pačios monografijos objekto sudėtingumas ir kompleksiskumas bei autoriaus orientacija į visapusišką temos tyrimą.

Knyga pradedama skyriumi, kuris pavadintas „Vilniaus vyskupija ir jos gyventojai“ (p. 17–126). Pirmasis jo poskyris yra apžvalginio pobūdžio. Jame pateikiami duomenys, įskaitant ir žemėlapius, apie vyskupijos ribų kaitą, jos dekanatus ir parapijas, vyskupijos katalikų skaičiaus kitimą per visą nagrinėjamą laikotarpį. Kituose poskyriuose atsidedama skrupulingai vyskupijos gyventojų, pirmiausia katalikų, tautinės sudėties ir jos kaitos vėlgi per visą nagrinėjamą laikotarpį, suskirstant jį į du periodus, riba tarp kurių – XIX a. septintasis dešimtmetis, analizei. Jos faktografinis pagrindas – visa skelbta bei archyvuose esanti statistinė medžiaga, etnografiniai ano meto aprašymai, įvairių tuometinių tyrinėtojų – ir profesionalus pretenduojančių ir mėgėjų – skirtingais laikotarpiais atlikti bandymai nustatant ribas tarp lietuvių ir slavų etnosų kalbiniu ar apskritai etniniu požiūriu. V. Merkys, žinoma, neapsiribojo tik šaltiniuose esamų duomenų, kurių dalį jau naudojo ne vienas autorius iki jo, pateikimu, susisteminiu ir mechanišku palyginimu. Juolab kad įvairuoja ar net apskritai neaiškūs atskirų ano meto autorių kriterijai, pagal kuriuos jie priskirdavo gyventojus vienai ar kitai tauty-

bei, vienam ar kitam etnosui. Todėl V. Merkys visų pirma atliko ano meto tyrinėjimų išsamią šaltinotyrinę ir, sakyčiau, politologinę analizę. O metodologinį raktą savajai su tautiškumo raida ir kaita susijusių problemų analizei autorius pasidirbo remdamasis šiuolaikinio mokslo pripažintąja agrarinės, sykiu ir luominės visuomenės virsmo industrine ir modernia visuomene teorija bei nacionalizmo, tautiškumo ir etniškumo fenomenų tyrinėtojų išvalgomis.

Trumpoje recenzijoje nėra galimybių aptarti visų šio skyriaus, parašyto su vargiai pranokstamu išsamumu ir analizės gilumu, mokslinių rezultatų ir novacijų. Vien ko verta etninio baltarusių katalikų ir tuteišių fenomeno analizė! Autorius vaizdžiai parodė ir paties etniškumo bei tautiškumo fenomenų sudėtingą struktūrą, jos kaitos galimybes, atskleidė ir istorinio tyrimo laboratorijoje patikrino, kad net kai kam siaubą keliantis teiginys apie tautą kaip įsivaizduojamą bendruomenę yra metodologiškai adekvatus ir prasmingas istorinei realybei, susijusiai su tautiškumo fenomenu, tirti.

Apskritai manau, kad šis V. Merkio tyrimas bus savotiškas testas autoriams, ne tik lietuviams, bet ir lenkams, baltarusiams, rusams, o ir visiems kitiems, kurie rašys apie šio regiono tautinių santykių ir etninių struktūrų kaitą amžių būvyje. Testas, leisiantis spręsti apie jų – tų autorių – profesinės kompetencijos, informuotumo, analitinio proto ir sąžinės lygį. Norisi tikėti, kad ateityje bent jau sumažės išankstinio, neretai netgi nereflektuojamo tautinio angažuotumo, nesvarbu, lenkiško, lietuviško ar baltarusiško, nulemtų ir į mokslo statusą pretenduojančių istorinių spekuliacijų, rašant ir kalbant apie su Vilniumi susijusio regiono gyventojų tautinių charakteristikų kaitą konkrečioje erdvėje ir laike.

Antrasis knygos skyrius (p. 127–202) atskleidžia Vilniaus vyskupijos dvasininkų vaidmenį tautinių santykių ir etnosocialinių bei etnopolitinių procesų kaitai vyskupijos teritorijoje. Čia konkrečiai ir įtikinamai parodytos Vilniaus vyskupijos vadovų, kurių padėtį autorius, mano galva, vykusiai prilygino Rusijos imperijos valdžios politikos įkaitų padėčiai, pozicijos šiais klausimais; gana išsamia, faktais grįsta analize iškelia vyskupijos kunigų seminarijos vaidmenį nagrinėjamų procesų raidai.

Atskirame poskyryje išsamiai išnagrinėti kunigų tautybės, t. y. jų etninės kilmės bei kalbinio pasirengimo, ir kunigų paskirstymo vyskupijoje 1908–1918 m. klausimai. Mat būtent šiuo laikotarpiu daugelyje kalbiškai mišrių parapijų kilo gana aršūs konfliktai dėl vietos kalbų vartojimo bažnyčiose. Etninių lietuvių tautinio sąjūdžio veikiami ir šio sąjūdžio veikėjai, ypač vietinių, raginami parapijiečiai lietuviai ėmė reikalauti teisės į gimtąją kalbą bažnyčiose, kur šios kalbos nebuvo, arba ji buvo jau išstumta, paliekant tik lenkų kalbą, kurią dauguma vietos aukštųjų luomų atstovų laikė lyg privaloma vietos katalikų bažnyčios tradicija. Kaip kitame skyriuje „Lietuvių katalikų padėtis“ (p. 305–390) įtikinamai parodė aptariamą monografijos autorius, daug kur šis teisėtas lietuvių reikalavimas buvo ignoruojamas dėl minėtos tradicijos inercijos. Konfliktą(-us) aštrino tai, kad daug kur lenkakalbis vietos elitas jau buvo perėjęs į modernaus lenkiškojo nacionalizmo, ypač vadinamojo endekiško nacionalizmo, po-

zicijas ir sąmoningai priešinosi lietuvių reikalavimams, ne be tam tikro pagrindo siedamas juos su lietuvių tautinio sąjūdžio arba, kitaip sakant, lietuviškojo nacionalizmo pozicijų stiprinimu. Mat pastarasis jau laikėsi separatistinės nuostatos buvusio bendro Lenkijos ir Lietuvos valstybingumo tradicijų atžvilgiu. Jei lietuviškojo nacionalizmo atstovai ne tik gynė teisėtus lietuviškai kalbančių gyventojų interesus gimtosios kalbos vartojimo viešajame gyvenime, įskaitant ir bažnyčią, atžvilgiu, bet ir svajoto apie tuteišių atlietuvinimą, tai stipresnes pozicijas regione įgiję lenkų endekiškojo nacionalizmo adeptai, kiek pajėgė, bandė vykdyti polonizatorišką politiką.

Beje, V. Merkio tyrimas parodė, kad klausimas dėl baltarusių ir tuteišių gimtosios kalbos vartojimo vyskupijos bažnyčiose ir apskritai viešajame gyvenime praktiškai nekilo. Neatsirado jį keliančių. Tad šis etnosas, t. y. jo katalikiška dalis, liko lenkų kalbos savo religiniame gyvenime vartotoju ir sykiu eventualia žaliava lenkiškojo nacionalizmo socialinei bazei stiprinti. Tiesa, aptariamam laikotarpiu šis procesas bent kiek didesniu mastu nevyko. Tokiai veiklai lenkiškasis nacionalizmas tuo metu neturėjo platesnių palankių galimybių (dėl caro valdžios politikos) ir pakankamo potencialo. O ir būtino reikalo nematė.

Grįžtant prie antrojo skyriaus, reikia pasakyti, kad jame įtikinamai parodyta, kaip kito vyskupijos vadovybės pozicijos ir nuostatos vadinamuoju tautiniu klausimu, atskleista, kad nacionalizmą iškilimo ir tarpusavio konfliktų laikotarpiu vyskupijos aukščiausia vadovybė, kaip ir nemaža dalis vyskupijos kunigų (beje, dauguma jų buvo lietuvių kilmės ir lietuviškai daugiau ar mažiau mokėjo), jau nekalbant apie tuos, kurie buvo aktyvūs lietuvių tautinio sąjūdžio veikėjai ir dalyviai (tiesa, tokių buvo nedaug), vienareikšmiškai prolenkiškų, juolab polonizatoriškų, pozicijų nesilaikė, kaip kad sau yra įsikalbėję lietuviai. Nors, žinoma, lietuvių tautinio sąjūdžio galutiniams politiniams tikslams nepitarė. Kitaip sakant, daugumos jų nuostatos sudarė palankesnes sąlygas lenkų kalbos ir kultūros, o netiesiogiai ir lenkiškojo nacionalizmo pozicijoms regione stiprėti.

Trečiasis, trumpiausias, monografijos skyrius (p. 203–232) yra skirtas tikybos mokymo mokyklose klausimams aptarti. Jame nuosekliai ir išsamiai parodyta tikybos mokymo mokyklose kalbos praktika iki 1863 m., atskleista kaip vyko po 1863 m. caro valdžios nurodymu įvestas tikybos mokymas rusų kalba (nurodymas galiojo ligi 1905 m.), koks buvo ir kaip kito šiuo atžvilgiu vyskupijos vadovybės ir dvasininkų, kurie tiesiogiai turėjo vykdyti šį nurodymą, elgesys. Atskiras poskyris yra skirtas moksleivių gimtosios kalbos ir jos sampratos katalikų tikybos pamokose 1905–1914 m. klausimams išsiaiškinti ir paaiškinti. Jame, mano galva, irgi įtikinamai rekonstruota ir paaiškinta egzistavusi istorinė realybė.

Kitame, didokame, darbo skyriuje „Bandymai Bažnyčią rusifikuoti“ (p. 233–304) nuosekliai ir gana visapusiškai gilinamasi į caro valdžios politiką Katalikų bažnyčios atžvilgiu po 1863 m. Labai konkrečiai, t. y. gilinantis ir į atskirus atvejus, aprašomas katalikų parapijų vertimo stačiatikių parapijomis procesas, parodomi ir aptariamai šio

proceso padariniai ir poveikis regiono tautiškumui. Su tokiu pat užmoju aprašoma bei analizuojama ir 1866–1883 m. caro valdžios sumanymų bei pastangų kalbiniu požiūriu rusifikuoti Katalikų bažnyčią istorija, įskaitant ir konkrečią priverstinio rusų kalbos vartojimo katalikų bažnyčiose istorija, taip pat šios temos tąsa, kurią autorius labai taikliai pavadino politine baltarusių kalbos vyskupijos bažnyčiose problema 1884–1915 m.

Dar vienas studijos skyrius, kurį jau minėjome, skirtas lietuvių katalikų padėčiai vyskupijoje. Jis susideda iš trijų poskyrių. Pirmajame gvildinama lietuviškos spaudos ir tautinės tapatybės sąsajų problema, žinoma, ne spekuliatyviai, o istoriškai konkrečiai. Seniai žinoma, kad ano meto sąlygomis šiame procese dažniausiai lemiamą vaidmenį atlikdavo kunigai. Kur kunigai neignorodavo lietuvių kalbos bažnyčiose, o ypač jei imdavosi organizuoti lietuvišką visuomeninę veiklą (iki 1905 m. nelegalią), ten paprastai natūrali grėsmė lietuviybės egzistencijai išnykdavo arba smarkiai sumažėdavo, lietuviybės prestižas išaugdavo, o pozicijos sustiprėdavo. Žinoma, jei lietuvių kalbinės slavizacijos procesas iki tol nebuvo per toli nuėjęs. Tai šiame poskyryje ir parodoma per konkrečių vyskupijos dvasininkų dalyvavimą leidžiant ir platinant lietuvišką spaudą, organizuojant lietuviškas draugijas ir jų veiklą.

Po atskirą poskyrį tenka lietuvių ir lenkų kalbų vietos bažnyčiose ir jų vartojimo bažnytinio reglamentavimo bei XX a. pradžioje kilusio sumanymo siekti Lietuvos bažnytinės provincijos įsteigimo istorijai.

Paskutinis pagrindinės knygos dalies skyrius „Katalikų tautinės asimiliacijos modeliai vyskupijoje“ (p. 391–446) – bene originaliausias ir metodologiniu požiūriu novatoriškiausias, turint omenyje, bent jau Lietuvos istoriografijos kontekstą. Jame, vengiant formalaus schematizavimo, analitiškai aprašomi, mano galva, pagrįstai atskirais modeliais laikytini kalbinės ir tautinės sąveikos proceso XX a. pradžioje atvejai trijose bendruomenėse – gretimai esančiose Asavos bei Rodūnios parapijose (abidvi dabar už Lietuvos ribų) ir Vilniaus mieste.

Asavos parapijos atvejis – tai modelis, konkrečiai išryškinantis tarsi ramų ir natūralų lietuvių kalbos ir lietuviybės mirimo procesą, kai dėl to nekilo bendruomenėje jokių rimtesnių konfliktų. Tačiau gretimoje Rodūnios parapijoje per visą XX a. pradžią vyko konfliktas tarp kalbiniu požiūriu suslavėjusios lietuvių kilmės parapijiečių daugumos, kurią iš esmės palaikė ir bažnyčia, ir lietuvių kalbą išlaikiusios bei jos teises ginančios mažumos. Vilniaus atvejis – tai sunkios, bet iš esmės sėkmingos nedidelės viso miesto mastu lietuvių bendruomenės, kurios branduolį sudaro inteligentija, kovos dėl lietuvių kalbos teisių bažnyčioje modelis.

Tikriausiai tai ne visi tautinių procesų Vilniaus vyskupijoje lokalinio lygmeniu modeliai. Manau, aprašydamas šiuos atvejus, Vytautas Merkys sykiu norėjo paskatinti imtis tokių tyrimų ir parodyti, kaip juos galima atlikti profesionaliai. Deja, Lietuvoje gausėjantys lokalinės istorijos tyrinėjimai profesionalumu dažniausiai nepasizymi. O jei kalbėsime, apie tokiuose tyrimuose aptariamus tautinius santykius, tai juos interpretuo-

jant tebesivadovaujama nacionalizmų pagimdytos tautinės mitologijos stereotipais.

Knyga baigiama apibendrinamuoju skyreliu „Etniškumo, tautiškumo ir katalikybės sąsajos“ (p. 447–456), kuriame reziumuojami atlikto tyrimo rezultatai.

Naudojimąsi knyga palengvins sudarytos asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės.

Nors knygoje pasitaiko viena kita korektūros ar redagavimo klaida, bet jų, palyginti su kitomis dabar leidžiamomis knygomis, labai mažai.

Baigdamas recenziją pridursiu, kad čia aptarta Vytauto Merkio knyga yra svarus indėlis ne tik į Lietuvos, bet ir į tarptautinę istoriografiją. Ji turėtų būti svarbi ne tik lenkų, baltarusių ar rusų tyrinėtojams, bet ir tiems, kas profesionaliai domisi nacionalizmo fenomenu ir jo istoriniais aspektais. Galima manyti, kad bent lenkų leidėjai ją pastebės, išsivers ir išleis. Itin būtų gerai, kad kas nors organizuotų jos vertimą į anglų kalbą.

Antanas Kulakauskas